AZERBAYCAN'IN KARABAĞ BÖLGESİ

-TARİHÎ, HUKUKİ, KÜLTÜREL, EDEBÎ BOYUTLARIYLA-

Hazırlayan:
Mehdi Genceli

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1767
KÜLTÜR SERİSİ: 985

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-205-4

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Son Okuma: Ebru Güroğulları

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım

Dizgi-Tertip: GNG Tanıtım

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı ve Cilt: İMAK OFSET BASIM YAYIN SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Akçaburgaz Mah. 137. Sok.No: 12 Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

İstanbul- 2021

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Mehdi Genceli: İlk, orta ve lise öğrenimini Azerbaycan'da tamamladı. Marmara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde yüksek lisans (2002) ve doktora (2008) eğitimi aldı. 2012'de Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsüne öğretim üyesi olarak atandı. 2016-2017 yıllarında Bakü Devlet Üniversitesi'nde çalıştı. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsündeki görevine devam etmektedir. Azerbaycan-Türkiye edebî ilişkileri üzerine çalışmalar yapmaktadır. *Azerbaycanlı Şair Mehemmed Hâdi'nin Hayatı, Sanatı, Eserleri* adlı çalışması, 2011 yılında Ötüken Neşriyat tarafından yayımlanmıştır.

Dr. Cavid Mövsümlü: İlk, orta ve lise öğretimini Bakü'de tamamladı. 2010 yılında Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 2010-2011 yıllarında askeri görevde bulundu. Bakü Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesinin Asya ve Afrika Ülkeleri Tarihi Bölümünde yüksek lisans (2013) eğitimini tamamladı. 2021 yılında Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünde *"19. Yüzyılın Sonu ve 20. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan'da Milli Fikriyatın Gelişimi"* başlıklı doktora tezini savunarak Tarih Doktoru unvanını aldı. 2011-2014 yıllarında Bakü Devlet Üniversitesi ve Haydar Aliyev adına Azerbaycan Askeri Okulunda çalıştı. Şu anda TÜRKSOY Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatında çalışmaktadır. Genel olarak Türk Dünyası'nda milli fikriyatın gelişimi üzerine araştırma ve çalışmalar yürütmektedir.

Azad Ağaoğlu: 1974 yılında Bakü'de doğdu. İlk-orta-lise eğitimini Bakü'de tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Azerbaycan ve Rus edebiyatından Türkçeye yaptığı çeviriler yanında, edebiyat ve tarih konusunda araştırmalar yapmaktadır. Türkiye'de çeşitli yayınevlerinden yayınlanan 50 kadar kitaba çevirmen, yayına hazırlayan ve editör olarak katkıda bulundu.

Doç. Dr. Cavid Abdullahzade: 1971 yılında Azerbaycan'ın Ağsu ilçesinde doğdu. 1989-1991 yılları arasında Kızıl Ordu'da askerlik yaptı. 1991 yılında eğitim için Türkiye'ye geldi. 1992-1996 yılları arasında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde lisans eğitimini tamamladı. 1998 yılında yine Ankara Üniversitesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalında araştırma görevlisi, 2008 yılında ise yardımcı doçentlik kadrosuna atandı. 2014 yılında Milletlerarası Hukuk alanında doçentlik sınavını başarıyla vererek doçent oldu. Uzmanlık alanları içerisinde deniz hukuku, kuvvet kullanma, silahlı çatışmalar, bölgesel ve evrensel kuruluşlar, Azerbaycan ve eski SSCB mekânı bulunmaktadır. Anadili olan Azerbaycan Türkçesinin yanı sıra Rusça ve İngilizce bilmektedir. Evli ve kız çocuğu babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Ön Söz 09

Karabağ'ın Tarihi (Eski Çağlardan Günümüze Kadar) / Dr. Cavid Mövsümlü 13
Karabağ: Etimolojisi, Coğrafyası ve Sınırları 13
Karabağ'ın Eski Çağlardan Hanlıklar Dönemine
(XVIII. Yüzyıl Ortalarına) Kadarki Tarihi 14
Karabağ Hanlığı'nın Tarihi 21
Çarlık Rusyası Döneminde Karabağ 26
Azerbaycan Cumhuriyeti Döneminde Karabağ (1918–1920) 30
SSCB Döneminde (1920–1980 Yılları Arasında) Karabağ 32
Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını İşgali Döneminde Karabağ 36
1992–1994 Yılları Savaşı Döneminde Karabağ 40
Ateşkesten Sonraki Yıllarda Karabağ (1994–2020) 45
Vatan Savaşı (2020, 27 Eylül – 10 Kasım) 48

Dağlık Karabağ İşgalinin Hukuki Boyutları / Doç. Dr. Cavid Abdullahzade 57
Giriş 57
I. Dağlık Karabağ Sorununun İç Hukuk Boyutu 64
A. Genel Olarak 64
B. 1977 SSCB Anayasası Çerçevesinde Değerlendirme 67
C. 3 Nisan 1990 Tarihli Kanun Çerçevesinde Değerlendirme 77
II. Dağlık Karabağ Sorununun Uluslararası Hukuk Boyutu 100
A. Genel Olarak 100
B. Uti Possidetis Juris İlkesi Çerçevesinde Değerlendirme 104
C. Ülkesel Bütünlük İlkesi Çerçevesinde Değerlendirme 110
D. Self Determinasyon Hakkı Çerçevesinde Değerlendirme 113
III. Dağlık Karabağ Sorununda Ermenistan'ın Rolü 154
A. Genel Olarak 154
B. Kuvvet Kullanma Yasağının Ermenistan Tarafından İhlali 157
C. Ermenistan'ın Uluslararası Sorumluluğu ve Kapsamı 171
IV. Azerbaycan'ın Kuvvet Kullanma Hakkı 183
A. Meşru Müdafaa Hakkı Kapsamında Kuvvet Kullanma 183
B. Kuvvet Kullanılmasını İçeren Karşı Tedbirlere Başvurma 195
Sonuç 197

Karabağ Kültürü / Dr. Mehdi Genceli 215
Karabağ'ın Arkeolojik Anıtları 215
Karabağ'ın Mimari Anıtları 219
Kaleler, Surlar ve Sur Kapıları 220
Saraylar 221
Camiler 222
Kervansaray, Hamam ve Diğer Tarihî Yapılar 224

Müzeler 226
Karabağ Müziği 229
Karabağ Halısı 241
Karabağ'dan Çıkan Ünlüler 246
Karabağ Atı 254

Karabağ Edebiyatı / Azad Ağaoğlu 261
Karabağ Folkloru 261
Karabağ Folklorundan Örnekler 261
- İnançlar 261
- Halk Hikâyeleri 262
- Atasözleri ve Darbımeseller 262
- Bayatılar 262
- Tekerlemeler 263

Karabağ'ın Şiiri, Şairleri, Şiir Meclisleri 263
Karabağ Şairleri 266
Karabağ'ın Hikâye, Roman ve Tiyatro Yazarları 310

Ön Söz

Karabağ diye adlanan bölge, ezelden beri Azerbaycan'ın bir parçası, bütün tarihi boyunca Azerbaycan Türklerinin vatanı, dahası en önemli ve gelişmiş kültür merkezlerinden biridir. Rusya'nın Kafkasya'yı işgal etmesi sonucu Azerbaycan da Rusya hâkimiyetine girmiştir. Çarlık döneminden itibaren Rusya hükümetlerinin bazı siyasi ve ideolojik karar ve uygulamaları sonucunda Karabağ'a Ermeniler göç ettirilerek yerleştirilmiş, bu göç uzun bir tarihî sürece yayılırken Karabağ'ın Ermeni nüfusu doğal olmayan bir hızla arttırılmıştır. Buna rağmen Karabağ'da Azerbaycan Türklerinin nüfusu her zaman Ermeni nüfusundan fazla olmuştur.

Sovyetler Birliği dönemine gelindiğinde Karabağ'ın bir kısmına, Azerbaycan'a bağlı olmak kaydıyla özerklik verilmiş, bu bölge yalnızca Azerbaycan'dan değil, tarih boyu "Karabağ" diye bilinen daha geniş bir coğrafyadan da koparılmak istenerek "Dağlık Karabağ Özerk Vilâyeti" adını almıştır. "Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti"nin hem coğrafi, idari ve ekonomik açılardan hem de nüfus açısından bütünüyle yapay bir oluşum olduğu açıktı. Yüz yılı aşkın bir zamandan beri uygulanan politikalar Karabağ'ın "dağlık kısmında" bile Ermenilerin sayısal üstünlüğü yakalamaları için yeterli olmamıştır.

Sovyetlerin dağıldığı ve bağımsızlığın tekrar kazanıldığı çetin süreçte Azerbaycan, komşu Ermenistan'ın "kötü sürpriziyle" karşılaşmış, siyasi, ekonomik, toplumsal onca sorunun içinde bir de Ermenistan işgaliyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bir zamanlar yine tarihî Azerbaycan toprakları üzerinde kurulan Ermenistan, bu defa Karabağ bölgesinde hak iddia etmek yüzsüzlüğünü sergilemiş, Sovyetlerin parçalanmasıyla büyük bir toprak kaybına uğrayan Rusya ise eski SSCB coğrafyasında etkinliğini sürdürmenin en kolay yolu olarak gördüğü etnik çatışma noktalarının oluşturulması ve bu çatışmaların körüklenmesi politikası çerçevesinde Karabağ'da ayrılıkçı ve işgalci Ermenileri desteklemiştir. Sonuç itibariyle Ermenistan, 1988 yılından itibaren başlayan süreçte Karabağ'ı işgal etmiştir. Karabağ'ın Türk nüfusu işkenceye ve soykırımına maruz kalmış, sağ kalanlar yurtlarından sürülmüştür. Ezelî Türk toprağı olan Karabağ, dünya tarihi için küçük, Azerbaycan için ise büyük bir yara olarak yaklaşık 30 yıl boyunca Ermenistan devletinin işgali altında kalmıştır.

Ermenistan devletinin işlemiş olduğu savaş suçları ve hukuksuz bir temele dayanan istek ve arzuları 2020 yılına kadar devam etmiştir. Meseleyi barış ve hukuk çerçevesi içerisinde çözmeye çalışan Azerbaycan yönetimi, Ermenistan'ın hukuk ve insanlıkla bağdaşmayan davranışlarına son vermek için, halkının da desteğini alarak tarihî, kültürel ve hukukî boyutta hak sahibi olduğu Karabağ topraklarını 2020 yılında askerî ve siyasi başarılar ile geri almıştır. Bu tarihî, askerî ve siyasî başarı, kültürel ve bilimsel savlarla da desteklenmelidir. Karabağ'ın tarihî, kültürel ve siyasî olarak Azerbaycan'a ait olduğu ve Ermenistan'ın haksız görüş ve arzuları hem yerel ve bölgesel hem de uluslararası camiaya gösterilmelidir. İşte bu amaç ve hedeflerden yola çıkarak Karabağ kitabını sizlere takdim etmekteyiz.

Hazırlanan bu çalışmada Karabağ'ın tarihi, kültürü ve edebiyatı incelenmiştir. Bu konuların yanı sıra Ermenistan'ın Karabağ üzerindeki hak iddiası da hukukî bir şekilde değerlendirilmiştir.

Kitapta ilk olarak Karabağ'ın tarihine değinilmiştir. Söz konusu bu ilk bölüm ***"KARABAĞ'IN TARİHİ"*** adıyla Dr. Cavid Mövsümlü tarafından kaleme alınmıştır. Bölüm içerisinde Karabağ isminin etimolojisi incelenip coğrafyası ve sınırları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerin ardından Karabağ'ın en eski tarihi hakkında Karabağ'daki arkeolojik çalışmalardan yola çıkılarak açıklamalarda bulunulmuştur. Ardından tarihî süreç içerisinde bu bölgede yaşayan topluluklar, halklar ve devletler hakkında bilgiler verilmiştir. Azerbaycan Türkleri'nin Karabağ toprağında kurdukları devletlerden bu bölümde bahsedilmiş, bunların yanı sıra Karabağ'ın ekonomik ve politik özelliklerine de temas edilmiştir. Karabağ'ın tarihî olarak Azerbaycan'a ait olduğu gerçeği, yine bu bölümde gözler önüne serilmektedir.

Karabağ tarihinin incelendiği bölümden sonra Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki hak iddiası ve bu toprakları işgali hukukî boyutuyla değerlendirilmiştir. ***"DAĞLIK KARABAĞ İŞGALİNİN HUKUKİ BOYUTLARI"*** adlı bu bölüm, Doç. Dr. Cavid Abdullahzade tarafından yazılmıştır. Bölüm içerisinde Ermenistan'ın neden Karabağ'da hak iddia ettiği ve bunu hangi hukukî temele dayandırmaya çalıştığı ele alınmıştır. Yapılan incelemelerin ardından Ermenistan'ın iddialarının geçerli bir hukukî temele dayanmadığı tespit edilmiştir. Tıpkı tarihî açıdan olduğu gibi hukukî

olarak da Karabağ'ın Azerbaycan devletine ait olduğu, bu bölümde ispatlanmıştır.

Hukuk alanında yapılan incelemelerin ardından Karabağ'ın tarihî, somut ve beşerî kültürü kitabın üçüncü bölümünde değerlendirilmiştir. Bu bölüm ise Mehdi Genceli tarafından ***"KARABAĞ KÜLTÜRÜ"*** adı ile kaleme alınmıştır. Bölüm içerisinde alt başlıklar hâlinde Karabağ'ın arkeolojik ve mimari anıtları, müziği, dokumacılık sanatı, ünlü şahsiyetleri ve Karabağ atı hakkında pek çok açıklama yapılmıştır. Bu bölümde ele alınan değerlere, unsurlara, ürünlere ve bilumum özelliklere bakıldığı zaman Karabağ'da çok baskın bir Azerbaycan kültürünün mevcut olduğu görülmektedir.

Tarihin ve kültürün yanı sıra dil ve edebiyat da bir toprağın, coğrafyanın ve memleketin kime ve hangi ulusa ait olduğunu çok açık şekilde gösterebilmektedir. Bu bakış açısından yola çıkılarak Karabağ kitabında Karabağ'ın edebiyatı üzerinde de durulmuştur. Son kısım olan edebiyat bölümü Azad Ağaoğlu tarafından ***"KARABAĞ EDEBİYATI"*** adı ile yazılmıştır. Bölüm içerisinde Karabağ'a ait pek çok sözlü ve yazılı kültür ürünleri ele alınmaktadır. Atasözleri, deyimler, masallar, halk hikâyeleri ve tekerlemeler gibi halk edebiyatı unsurları ile Karabağ'ın folklor özellikleri değerlendirilmiştir. Ardından Karabağ'daki edebî meclislerden, özellikle şiir sanatından ve Karabağlı şairlerden bahsedilmiştir. Yapılan incelemelerin sonucunda Karabağ bölgesinde özellikle klasik Azerbaycan edebiyatının velut bir şekilde var olduğu görülmüştür.

Kitabın basım ve yayımını gerçekleştiren başta Ertuğrul Alpay ve Ayşegül Büşra Paksoy olmak üzere Ötüken Neşriyat teşekkürü hak etmiştir.

Mehdi Genceli - Azad Ağaoğlu

Karabağ'ın Tarihi

(Eski Çağlardan Günümüze Kadar)

Dr. Cavid Mövsümlü

Karabağ: Etimolojisi, Coğrafyası ve Sınırları

Karabağ Azerbaycan'ın en kadim arazilerinden biridir. Bu coğrafyanın ismi Azerbaycan Türkçesindeki "kara" ve "bağ" kelimelerinden ibarettir. Dünya dillerinde de bu araziye addedilen "Karabağ" ismi ile tarihî kaynaklarda ilk kez VII. yüzyılda karşılaşıyoruz. Farklı dönemlerde Karabağ coğrafi ismi günümüzdeki Karabağ arazileri dâhil olmakla birçok yeri kapsamıştır. XII-XIII. yüzyıllara kadar Albanya devletinin tarihî arazisi olan Karabağ bölgesi esasen Uti, Sünik, Ersak, Sakasena, Paytakaran gibi küçük eyaletlerden ibaret olmuş ve bu adlarla bilinmiştir.

"Karabağ" ismindeki "kara" kelimesi Türk dillerinden birçoğunda olduğu gibi yalnızca renk anlamını değil, "büyük", "sık", "koyu", "kalın", "kuzey" gibi anlamları da ifade etmektedir. Bu bağlamda "Karabağ" yer adı "büyük bağ" ve bazı başka anlamları da taşımaktadır ki, bu isim ormanlıklarla kaplanmış olmasından ve yerli halkının bağcılıkla meşgul olmasından kaynaklanıyor olabilirdi. Bazı araştırmacılara göre ise "Karabağ" kelimesindeki "kara" başçı, büyük, "bağ" sözcüğü ise halk, el anlamına geliyor. Bu isim aynı zamanında bu coğrafyada büyük bir Türk aşiretinin varlığından haber veriyor. Karabağ, Nahçıvan, Gence, Sürmeli, Ardahan, İrevan, Borçalı vb. bölgelerde çok sayıda "Karabağ", "Karabağlar", "Karabağlı", "Karabağın" adlı yerleşim yerleri ve coğrafi isimler mevcuttur. Son araştırmalar "Karabağ" adının Gerger veya Kıpçak kökenli olması ihtimalini arttırmıştır. Çünkü bu Türk boylarında "Karabağ" adını taşıyan aşiretlerle daha çok karşılaşıyoruz.

Karabağ, tarihî ve coğrafi bir bölge olarak günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güneybatısında yerleşen Küçük Kafkasya sıradağlarından başlayıp doğuya doğru devam edip alçak kesimlere, ovalara kadar uzanarak Kura ve Aras nehirleri arasında yerleşiyor. Jeolojik durumuna göre Yukarı ve Aşağı Karabağ[1] olarak iki kısma ayrılıyor. Bu coğrafyanın sınırları Karabağlı tarihçi Mirza Cemal Cavanşir'in "Karabağ Tarihi" (1847) adlı eserinde eski kaynaklara dayanılarak şöyle kaydediliyor: "Güney taraftan Hudaferin Köprüsü'nden Sınık Köprü'ye kadar Aras Nehri'dir. Şimdi Sınık Köprü Gazah, Şemseddin ve Demirci-Hasanlı cemaati arasındadır ve Rusya devlet memurları onu "Krasnıy Most" (Rus: Kırmızı Köprü) olarak adlandırıyorlar. Doğu taraftan Kura Nehri'dir ki, Cevat köyünden Aras Nehri'ne kavuşarak Hazar'a dökülüyor. Kuzey taraftan Karabağ'ın Yelizavetpol'la sınırı Kura Nehri'ne kadar Goran Nehri'dir ve Kura Nehri birçok yerden geçip Aras Nehri'ne kavuşuyor. Batı taraftan Küşbek, Salvartı ve Erikli olarak adlandırılan Karabağ dağlarıdır."

Karabağ'ın Eski Çağlardan Hanlıklar Dönemine (XVIII. Yüzyıl Ortalarına) Kadarki Tarihi

Karabağ Azerbaycan'ın olduğu kadar dünyanın da en eski uygarlık merkezlerinden biridir. Bu coğrafyada Akdeniz havzası ve Doğu Afrika'da olduğu gibi ilk insan yerleşim merkezlerinden olan Azıh Mağarası[2] bulunmaktadır. Bu mağarada arkeolojik kazılar sonucunda en eski buluntular Azerbaycan'da Kuruçay Uygarlığı diye adlandırılan döneme, yani bir milyon iki yüz bin bin yıl öncesine aittir. 1968 yılında Azıh Mağarası'nda arkeolojik kazılar sonucu Aşölyen tabakada bilim adamları tarafından "Azıhantrop" olarak adlandırılan insanın çene kemiği bulunmuştur. Bu insanın üç yüz elli- dört yüz bin yıl önce yaşadığı tahmin edilmektedir. Karabağ coğrafyasında Musteryen uygarlığı ise daha çok Tağlar Mağarası'nda görülmektedir.

---

[1] Yukarı Karabağ'ın "Dağlık Karabağ", Aşağı Karabağ'ın ise "Aran Karabağ" adıyla anıldığı da görülür.

[2] Azıh mağarası Fuzuli şehrinden 17 km kuzeybatıda, Kuruçay vadisinin sol yamacında, 1000 m rakımda yerleşiyor. Kafkasların en büyük mağaralarından olup, derinliği 230 metredir. Mağara uzun bir süre ilkel insanların yaşam yeri olarak kullanılmıştır. Burada Kuruçay Uygarlığı (MÖ 1.5 milyon – 730 bin yıl), Aşölyen dönem (MÖ 700 bin – 200 bin yıl), Erken Musteryen dönem (MÖ 120 – 90 bin yıl) arkeoloji kazılar sonucunda belirlenmiştir. Azıh mağarasını Azerbaycanlı arkeolog Mehmetali Hüseynov 1960 yılında bulmuştur.

Arkeolojik araştırmalar sonucunda belli oluyor ki, Karabağ'da esasen avcılıkla, toplayıcılıkla geçimlerini sağlayan ilkel insan birliklerinin Bakır (MÖ VI-IV. binyıllar), Bronz ve Erken Demir dönemlerinde (MÖ IV. binyılın sonu – I. binyılın başları) el emeğine geçiş yapmasıyla hayatlarında zengin ve hızlı gelişmeler olmuştur. İnsanlar arasında el emeğine dayanan tarım, hayvancılık ve farklı zanaat alanlarının ortaya çıkması ile Karabağ'ın dağlık kısmı yaşam açısından avantajını kaybetmiş, kabileler bu bölgenin ovalarına, Kura ve Aras[3] ırmaklarına doğru yayılmışlardır.

Ovalara adapte olan insanlar yerleşim merkezleri kuruyor, bu merkezler arasında ticari, ekonomik, siyasi ilişkilerin gelişmesi zaruri hâle geliyordu. Bu yöndeki gelişimi kanıtlayan arkeolojik buluntulardan biri de Hocalı-Gedebey Uygarlığı (MÖ XIII-VII. yüzyıllar) adını alan döneme ait olan, Hocalı'da Asur hükümdarı Adad-nirari'nin ismi geçen çivi yazılı akik boncuktur. Bu gibi arkeolojik buluntular Karabağ coğrafyasının ilkel uygarlığın merkezlerinden olan Orta Doğu ile ekonomik ve kültürel ilişkileri bulunduğundan haber veriyor.

Karabağ'da üretim ve kültürel hayatın gelişimi ile beraber etno-siyasi yapı da şekilleniyor, klan birlikleri gibi siyasi birlikler gelişiyordu. Bu klan birliklerinin etnogenezinde MÖ VIII. yüzyılda Karadeniz'in ve Kafkasların kuzeyinden buralara göç eden ön Türk kabilelerinden olan Kimmerler ve Sakalar büyük etki bırakmıştır. Azerbaycan coğrafyasının Güney kısmında[4] ortaya çıkan Manna devleti (MÖ IX-VI. yüzyıllar) Karabağ bölgesini hem siyasi, kültürel, ekonomik açıdan olumlu etkiliyor hem de bu bölgeleri Asur ve Urartu gibi dönemin güçlü ve büyük devletlerinin işgali altına düşmekten kurtarıyordu. Fakat Med İmparatorluğu'nun (MÖ 672-550) tarih sahnesine çıkışı ile durumlar değişiyor. Med devleti MÖ 590 yılında bugünkü Güney Azerbaycan coğrafyasında bulunan Manna'yı işgal ettikten sonra, bugünkü Kuzey Azerbaycan'ın Karabağ da dâhil olmakla birlikte batı bölgesini kısmen işgal ediyor, kısmen ise etkisi altına alıyor. Aynı durum Med devletini devirerek onun

[3] Karabağ bölgesinin ovalarında yaşam merkezleri arkeolojik kazılar zamanında bulunmuştur. Bunlara Şortepe, Cüttepe, Karahacılı vb. örnek gösterebiliriz.

[4] Azerbaycan'da tarih literatüründe Azerbaycan coğrafi anlamda Aras Nehri sınır olmakla iki kısma; Kuzey ve Güney Azerbaycan'a ayrılıyor.

arazilerinde kurulan Ahameniş İmparatorluğu (MÖ 550-330) döneminde de devam ediyor.

Ahamenişler Medlerden farklı olarak Kuzey Azerbaycan'ı tamamen işgal politikasını yürütüyorlardı. MÖ 530 yılında bu topraklara ilk saldırı düzenleyen hükümdar II. Kiros (MÖ 559-530) Aras Irmağı'nın kuzeyindeki topraklara hâkim olan eski Türk kabilelerinden Sakalarla karşılaşıyor. Antik Yunan tarihçisi Herodot'un yazmış olduğu esere göre, saldırı düzenleyen Pers ordusunu Aras'ın kuzeyinde Massaget tayfasından olan Tomris Hatun'un önderliğinde Saka ordusu yeniyor ve hükümdar Kiros'un kellesini alıyor.[5] Başarısızlıktan pes etmeyen Persler I. Darius (MÖ 522-486) döneminde Kuzey Azerbaycan'ı sonunda işgal edebilmişlerdir.

Ahameniş devletinin Makedonyalı Büyük İskender (MÖ 336-323) tarafından MÖ 330 yılında yenilgiye uğratılarak yok edilmesinden sonra Azerbaycan'da siyasi süreç yeni aşamaya girmiş oluyor. Büyük İskender'in MÖ 323 yılında ölümü ile dağılan imparatorluğu üzerine Güney Azerbaycan'da Atropatena, Kuzey Azerbaycan'da ise Karabağ'ın da dâhil olduğu Alban[6] devleti ortaya çıkıyor. Azerbaycan topraklarında kurulmuş olan Atropatena ve Alban devletleri Büyük İskender'den itibaren Erken Orta Çağ'a kadar hep Antik uygarlıkla temaslarda bulunmuş, zaman zaman Selefki, Part, Roma, Bizans gibi büyük devletlerin etkisi altına girmiştir.

MÖ IV. yüzyıldan VIII. yüzyıla kadar yaklaşık 1200 yıllık süreçte varlığını koruyan Alban devleti hemen hemen her dönemde Karabağ topraklarını da içermiştir. Azerbaycan'da devlet yapılanması tarihinde önemli yere sahip olan Alban devleti, tarihî kaynaklara göre 26 dilde konuşan farklı topluluklardan oluşuyordu. Bu toplulukların bir kısmı Kafkas dillerini, bir kısmı ise Türk dillerini konuşuyorlardı. Karabağ bölgesinde Alban, Kaspi, Uti, Sovdey, Gerger, Saka, Kimmer, Massaget, Hun ve başka farklı topluluklar yaşamlarını sürdürüyorlardı. Bu topluluklar arasında en büyüğü olan Albanların isminden hareketle, devlet Albanya olarak tanınmıştır.

---

[5] Günümüzde tarihçiler bu tarihî olayların Orta Asya başta olmakla farklı coğrafyalarda gerçekleştiğini yazıyorlar. Fakat bu tarihî olayların bilgisini aktaran tek kaynak olan Herodot'un eserine göre, olay yeri Aras Irmağı'nın kuzeyinde yerleşen Aşağı Karabağ'a tekabül ediyor.

[6] Tarihte Kafkas Albanya'sı olarak geçen bu devlet Albanya gibi bilinen Arnavutluk'la karıştırılmamalı.

Azerbaycan'ın genelinde olduğu gibi Karabağ bölgesinde de farklı çağlara uygun olarak Sakaların, Kimmerlerin, Hunların, Hazarların etkisi ile nüfus açısıdan Kıpçak kökenli Türklerin ağırlığı vardır. Bu durum X. yüzyıldan itibaren Oğuz Türklerinin lehine hızla değişmeye başlayacaktır.

Karabağ coğrafyasının bütünü Erken Orta Çağ'da çok sayıda farklı dili konuşan toplulukları barındırsa da, büyük kentsel yerleşimler esasen ovalık kısımda mevcut idi. Bunlardan Berde, Beylegan gibi dönemin kültürel, siyasi, ekonomik, ticari açıdan çok gelişmiş şehirlerinin isimlerini söyleyebiliriz. Bu şehirler Sasani Şahlığı'nda da Arap Hilafeti döneminde de Karabağ da dâhil olmakla Güney Kafkasya'nın siyasi merkezi olmuşlardır. V. yüzyılda Azerbaycan'da her ne kadar yaygın olmasa da kölelik dönemi yerini feodal ilişkilere bırakmaya başlarken, kentselleşme de hızlanmaya başlamıştır.

Dini açıdan çeşitlilik arz eden Alban devletinde esasen pagan görüşler daha yaygın idi. Buna rağmen Kafkasya coğrafyasında Hristiyan dini ilk kez olarak Albanlar tarafından I. yüzyılda kabul edilmiştir. Zamanla Alban soyluları arasında kabul edilen bu din 313 yılında Hükümdar Urnayr'ın emriyle devletin resmî dini olarak ilan edilmiştir. Bunun için katolikos önderliğinde Alban Ortodoks kilisesi kurulmuştur. Katolikosluğun merkezi I-II. yüzyıllarda Çola[7], II-IV. yüzyıllarda Gabele, IV-XIII. yüzyıllarda ise Berde şehirlerinde yerleşmiştir. XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Alban Havari Kilisesi'nin merkezi Karabağ'ın Venk köyünde yerleşen Gencesar[8] Manastırı'na taşınmıştır. Bu kilise merkezi Çarlık Rusyası döneminde Rusya Kutsal Sinodu tarafından 1836 yılında Alban Havari Kilisesi'nin ilgasına kadar faaliyetini sürdürmüştür.

487-488 yıllarında Hükümdar III. Vaçagan'ın isteği üzerine toplanan Aguen kilise meclisinde Albanya'da kilisenin hukuki görevleri kabul edilen yasalarla onaylanmıştır. Hristiyan kilisesinin Karabağ'ın da dâhil olduğu Albanya'da dini yönetim şeklinde örgütlenmesine

[7] Çola Kafkas Albanya'sının eski kentlerinden biri olmuştur. Bu kent Massagetlerin yoğun oldukları Çola eyaletinin de merkezi olmuştur. Çola kentinin harabeleri günümüzde Dağıstan Cumhuriyeti'ne dâhil olan Derbent kentinin yakınlarında bulunmaktadır. Kafkasya coğrafyasında ilk Hristiyan merkezi olarak bilinmektedir.

[8] Genceser manastırı Alban Hristiyan mimarisinin en güzel örneklerinden sayılıyor ve Kelbecer ilçesinin Venk köyünde bulunuyor. Bu manastır Haçın hâkimi Hasan Celal tarafından 1238 yılında yapılmıştır.

Dağlık Karabağ İşgalinin Hukuki Boyutları

Doç. Dr. Cavid Abdullahzade*

GİRİŞ

Karadeniz ve Hazar arasındaki coğrafi bölgeye yayılan, yüzyıllarca değişik millet ve kültürlere ev sahipliği yapan Kafkasya, stratejik konumu ve doğal zenginlikleri nedeniyle daima büyük güçlerin ve yerel etnik grupların ilgi odağını oluşturmuştur.[1] İrili ufaklı yüzden fazla etnik grubun yaşadığı, siyasal bilimcilerin deyimiyle *"çetrefilli"* bir bölge olan Kafkasya, Balkanlar ve Orta Doğu ile birlikte etnik problemlerin siyasal düzeyde bölgesel çatışmalara yol açtığı dünyanın üç önemli coğrafyasından biri olarak kabul edilmektedir.[2]

19. yüzyılın başlarında Kafkasya'yı işgal eden Rusya İmparatorluğu'nun geliştirmiş olduğu politikalar Kafkasya'daki etnik sorunların kaynağını oluştururken[3] Çarlık yönetiminin ardından bölgedeki oto-

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

[1] Bu konuda bk. Emin ARİF (ŞIHALİYEV): Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran, Türkiye Rekabetleri ve Ermeni Faktörü, Natürel Yayınları, Ankara 2004; ayrıca bk. Vladimir DEGOEV: *"The Caucasus: Between Three Empires"*, International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy and International Relations, Vol. 50, Issue 1, 2004, s. 166-175.

[2] Bk. Aygün ATTAR (HAŞİMZADE): Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. IX.

[3] Rusya'ya kadar Kafkasya'da etkili olan bütün güçler bölgeyi gerek siyasi, gerek ekonomik, gerekse etnik anlamda hep bütünsel olarak kavramış, egemen bir güç, ideoloji veya din gibi bölgenin tümüne veya bir kısmına hâkim olanlar yerel değerleri de gözeterek kendi politik ve kültürel varlıklarını oluşturmuşlardır. Rusya ise tam tersine bir politik tavır sergilemiş, bütün etnik topluluklar arasındaki ilişkileri koparark hem dil hem kültür hem de ekonomik anlamda tek ortak unsurun "Rus kimliğince" belirleyici olduğunu, adeta bölge halklarının zihnine kazımıştır. Bk. ATTAR (HAŞİMZADE), s. IX.

rite boşluğunu dolduran Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması söz konusu etnik sorunların tekrar gündeme gelmesi ile sonuçlanmıştır. Bilindiği gibi hiçbir süper güç, isteyerek ve barışçı bir şekilde eski nüfuz alanını elinden bir anda bırakmak istemez. Bu anlamda bir taraftan etnik gruplar arasında var olan tarihî ve sosyolojik nedenlerle, diğer taraftan da yakın çevresi üzerinde stratejik amaçları bulunan Rusya'nın negatif etkileriyle alevlenen Kafkasya'daki etnik sorunlar[4] son dönemlerde uluslararası toplumun da dikkatini en fazla çeken konuların başında gelmiştir.

SSCB'nin dağılmasından sonra Kafkasya'da beş büyük savaş yaşanmıştır. İç silahlı çatışma niteliğinde olan *Gürcistan-Abhazya, Gürcistan-Güney Osetya, İnguş-Osetya, Çeçenistan-Rusya* çatışmasından farklı olarak Azerbaycan ve Ermenistan arasında cereyan eden, bu anlamda uluslararası niteliğe bürünen *"Dağlık Karabağ Savaşı"*söz konusu çatışmaların en önemlisidir. Zira *Croissant*'ın da vurguladığı gibi, bölgesel olarak değerlendirilebilecek tüm bu sorunlardan sadece Dağlık Karabağ Savaşı, bölgenin sınırlarının dışına taşıp, genel barış ve güvenlik için tehdit oluşturabilecek potansiyele sahip olmuştur.[5]

Karabağ'dan bahsedildiğinde, bu alanın hangi bölgeleri içerdiğini kesin olarak söylemek zordur. Tarihî süreçte olduğu gibi günümüzde de ekonomik ve politik açıdan Azerbaycan'ın bir parçasını oluşturan Karabağ, Küçük Kafkas, Kür ve Aras nehirleri arasında yerleşen bölgenin adıdır. Avrupa ve Asya, özellikle de Rusya'nın İran ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki geçiş bölgesinde yer alması nedeniyle Kafkasya'nın stratejik açıdan en önemli bölgelerinden biri olan Karabağ, daima söz konusu büyük güçlerin mücadele alanlarının başında gelmiştir. Tarihî ve politik sürece uygun olarak da Karabağ, hep çeşitli idari bölgelere bölünmüştür. Ermeni tarafının toprak talebinde bulunduğu, Ermenistan ve Azerbaycan çatışmasının odak noktasını oluşturan alan, Karabağ'ın dağlık kısmı olup 1920'de Azerbaycan'ın Bolşevik Rusya tarafından işgalinin ardından kurulan ve SSCB döneminde *"Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi"* adıyla bilinen topraklar olmuştur.

---

[4] Ömer Göksel İŞYAR: Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu, Alfa Yayınları, İstanbul 2004, s. 78.

[5] Michael P. CROISSANT: The Armenian-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications, Westport-Connecticut Praeger Publishers, 1998, s. xi-xii

Sovyet Merkez Yönetimi'nin (Kafkas Bürosunun) 5 Temmuz 1920 tarihli kararına esasen Azerbaycan Sovyet Yönetimi'nin 7 Temmuz 1923 tarihli kararıyla Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti sınırları içerisinde kurulan "Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi"[6] ova ve dağlık araziden oluşan 18.000 km²lik bütün Karabağ'ın toplam 4.392 km²-lik kısmını kapsamıştır. 16 Temmuz 1923'te Şuşa ve birkaç idari birim daha Bölge'nin içerisine alınmış, 18 Eylül'de ise Bölge Sovyeti, Bölge'nin merkezi olan Hankendi'nin isminin Ermeni asıllı Bolşevik liderlerden Stephan Şaumyan'ın anısına Stepanakert olarak değiştirilmesine karar vermiştir. Günümüzde herhangi bir statüye sahip olmayan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ne son hâliyle beş idari birim *(rayon/ilçe)*; Esgeran, Hadrut, Ağdere (Mardakert), Hocavend (Martuni) ve Şuşa dâhil olmuştur.[7]

Ermenilerin, Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'dan koparma politikaları asıl 1980'li yılların ortalarından itibaren gündeme gelmiştir. 1985 yılında Sovyet yönetiminin başına geçen *Mihail Gorbaçov* tarafından başlatılan "Glastnost" ve "Perestroyka" politikaları ile birlikte neredeyse tüm cumhuriyetlerde milliyetçi akımlar yayılmaya başlamıştır. Bu dönemlerde Dağlık Karabağ sorununun[*] gündeme gelmesine, özellikle Ermeni aydınların milliyetçi söylemleri de neden olmuş, Ermeni aydınlar ve Taşnak milliyetçi radikaller 1986 yılından itibaren Karabağ'la ilgili yeni stratejiler geliştirmeye ve bölgeyi Ermenistan'a katmak için planlar yapmaya başlamıştır. Bu bağlamda, *Gorbaçov*'un Ermeni asıllı danışmanı Aganbekyan, "perestroyka" sürecinden yararlanmayı Ermeniler için zorunlu bir gereksinim olarak değerlendirirken, 1986 yılından itibaren Dağlık Karabağ'daki Ermeni milliyetçi radikallerin de silahlanmaya başladığı görülmüştür. Uygulanan plan çerçevesinde bir yandan şiddet eylemlerine maruz kalan Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türkleri, tarihî topraklarından sürülürken diğer yandan da Moskova merkez yönetiminde en üst düzeyde görev alan ve Ermenilerin Karabağ politikasının

---

[6] Azerbaycan Türkçesinde *"Dağlık Garabağ Muhtar Vilayeti (DGMV)"*, Rusçada *"Nagorno Karabakskiy Avtonomniy Oblast (NKAO)"*, İngilizcede ise *"Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast"* şeklinde ifade edilmektedir.

[7] Играр ӘЛИЈЕВ: Дағлыг Гарабағ: Тарих, Фактлар, Надисәләр, Бакы –Елм-1989, s. 3.

[*] *Bu çalışmada "Dağlık Karabağ Sorunu" ile; Dağlık Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgaline ilişkin sorunların tümü Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını kurtardığı 10 Kasım 2020 tarihinden önceki dönem bağlamında kastedilmektedir.*

önündeki en büyük engel olarak görülen -daha sonra Azerbaycan'ın umummilli lideri olacak- Haydar Aliyev'in görevden ayrılması sağlanmıştır. Haydar Aliyev'in istifasının hemen ardından, Karabağ'da ve Ermenistan'da Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a katmak için toplu gösteriler başlamıştır.

20 Şubat 1988'de 140 üyesinden 110'u Ermeni asıllı olan Dağlık Karabağ Bölge Sovyeti, Ermenistan'la birleşmek yönünde ilk ciddi adımı atarak "Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin Azerbaycan'dan Ermenistan'a Verilmesinin Azerbaycan ve Ermenistan Meclislerinin Önünde İleri Sürülmesi Hakkında" kararı kabul etmiştir. Azerbaycanlı üyelerin oylamaya katılmadığı Dağlık Karabağ Bölge Sovyeti'nin Ermenistan'la birleşme kararı SSCB'yi oluşturan diğer birlik cumhuriyetlerinin parti organları ve SSCB Yüksek Sovyeti tarafından 1977 SSCB Anayasası'nın 78. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle kabul görmemiştir. Nitekim 23 Mart 1988'de Dağlık Karabağ, Azerbaycan ve Ermenistan'daki olaylarla ilgili toplantı yapan SSCB Yüksek Sovyeti Reyaset Heyeti (Prezidium Verhovnogo Soveta SSSR), SSCB Anayasasında belirlenen cumhuriyetlerin sınırlarının ilgili cumhuriyetin izni olmadan değiştirilemeyeceğini vurgulayarak[8] sadece Dağlık Karabağ'daki sosyal ve ekonomik durumun geliştirilmesi yönünde bir karar almıştır.[9] 13 Haziran 1988'de toplanan Azerbaycan Yüksek Sovyeti Reyaset Heyeti (Azerbaycan Ali Sovyeti Reyaset Heyeti), Dağlık Karabağ'da sosyal-ekonomik durumun geliştirilmesi için gerekli tüm tedbirlerin alınmasına, bununla birlikte Dağlık Karabağ Bölge Sovyeti'nin Ermenistan'la birleşme isteğinin kabul edilemeyeceğine karar vermiştir.[10] 15 Haziran'da Ermenistan Yüksek Sovyeti'nin, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesi konusunda karar almasının ardından, 17 Haziran'da toplanan Azer-

---

[8] *"Dağlık Karabağ'da, Azerbaycan SSC ve Ermenistan SSC'deki Hadiseler Konusunda Birlik Cumhuriyetleri'nin Müracaatı İle İlgili Tedbirler Hakkında SSCB Yüksek Sovyeti Reyaset Heyeti'nin Kararı"*nın tam metni için bk. Дағлыг Гарабағ: Зәка Галиб Кәләчәк (Сәнәдләр вә Материаллар), Азәрнәшр, Бакы –1989, s. 42-44.

[9] Bu doğrultuda, Parti Merkez Komitesi ve SSCB Bakanlar Kurulu'nun almış olduğu *"1988-1995 yıllarında Azerbaycan SSC Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin Sosyal-Ekonomik İnkişafını Hızlandırmak Tedbirleri Hakkında"*ki kararın tam metni için bk. Дағлыг Гарабағ: Зәка Галиб Кәләчәк (Сәнәдләр вә Материаллар), s. 44-52.

[10] *"Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan SSC'den Ermenistan SSC'ye Verilmesi Hakkında Özerk Bölge Sovyeti'nin İsteği Hakkında Azerbaycan Yüksek Sovyeti Reyaset Heyeti'nin Kararı"*nın tam metni için bk. Дағлыг Гарабағ: Зәка Галиб Кәләчәк (Сәнәдләр вә Материаллар),s. 82-84.

baycan Yüksek Sovyeti, Dağlık Karabağ Bölge Sovyeti'nin kararını 1977 SSCB Anayasası'nın 78. maddesi ve Azerbaycan Anayasası'nın 70. maddesine aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmiştir.[11]

Azerbaycan Yüksek Sovyeti ve SSCB parti organlarının kararlarına rağmen Ermenilerin ağırlıkta olduğu Dağlık Karabağ Bölge Sovyeti, 12 Temmuz 1988'de bu sefer hukuka aykırı bir şekilde Azerbaycan'dan ayrılma kararı almıştır. Ancak 18 Temmuz'da toplanan SSCB Yüksek Sovyeti Reyaset Heyeti, her iki tarafı dinledikten sonra ayrılma taleplerinin kabul edilemeyeceğine karar vermiştir. 20 Temmuz 1988 tarihli Komünist Gazetesi'nde yayınlanan kararda, Azerbaycan ve Ermenistan sınırlarının ve anayasayla belirlenen toprak bütünlüğünün değiştirilmesinin mümkün olmadığı, bunun SSCB Anayasası'nın 78. maddesine (herhangi bir Sovyet Cumhuriyeti'nin sınırları onun rızası olmadan değiştirilemez) aykırı olacağı ifade edilmiştir.[12]

Merkezi organların kararları, Ermenistan ve Dağlık Karabağ'da uzun süredir silahlanan ve özellikle 1915 olaylarını malzeme olarak kullanan radikal Ermeni gruplarını daha da ateşlemiştir. Ermenistan ve Dağlık Karabağ'da Azerbaycan Türklerine karşı yaşanan şiddet olayları, Azerbaycan'da da Ermeni kökenli sivillere karşı şiddet içerikli tepkilere neden olunca, SSCB Yüksek Sovyeti olayın ciddiyetine binaen 12 Ocak 1989'da Dağlık Karabağ yönetimini geçici bir süre için Azerbaycan'dan alarak Moskova'ya bağlı *Özel Yönetim Komitesi*'ne vermiştir.[13] Gorbaçov'un özel danışmanlarından Arkadi Volski, özel yönetimin başına getirilmiş ve içişlerine bağlı 5.400 kişilik bir birlikle bölgeye gönderilmiştir.

Ağustos 1989'da, Ermeni Milli Harekâtı'nın desteğiyle Dağlık Karabağ'da resmi olmayan seçimler yapılmıştır. Sözde seçimlerin ardından, sadece Ermenilerden oluşan "Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Temsilciler Meclisi", Dağlık Karabağ'ın Sovyetler Birliği'ne bağlı

---

[11] *"Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin Azerbaycan SSC'den Ermenistan SSC'ye Verilmesi Hakkında Özerk Bölge Sovyeti'nin İsteği Hakkında Azerbaycan Yüksek Sovyeti'nin Kararı"*nın tam metni için bk. Дағлыг Гарабағ: Зәка Галиб Кәләчәк (Сәнәдләр вә Материаллар), s. 98-99.

[12] SSCB Yüksek Sovyeti Reyaset Heyeti Kararı'nın tam metni için bk. Дағлыг Гарабағ: Зәка Галиб Кәләчәк (Сәнәдләр вә Материаллар),s. 158-160.

[13] *"Azerbaycan SSC'nin Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nde Hususi İdare Formasının Tatbiki Hakkında SSCB Yüksek Sovyeti Reyaset Heyeti'nin Kararı"*nın tam metni için bk. Дағлыг Гарабағ: Зәка Галиб Кәләчәк (Сәнәдләр вә Материаллар), s. 316-318.

Karabağ Kültürü

Dr. Mehdi Genceli

Karabağ, Azerbaycan'ın en önemli kültür merkezlerinden biridir. Tarihin en eski devirlerinde insanoğlunun kendine mesken edindiği, eşsiz bir doğaya sahip olan bu memleket, arkeolojik anıtlar bakımından zengin olduğu kadar özellikle Karabağ Hanlığı döneminden kalma mimari eserleriyle de adından söz ettirmektedir. Bir edebiyat merkezi olmasının yanında Karabağ, aynı zamanda bir müzik merkezi olmuş, Azerbaycan'ın müzik kültürüne sayısız sanatçı ve eserle katkıda bulunmuştur. Doğu'nun ve özellikle Türk halklarının geleneksel el sanatları arasında özel bir yeri olan dokumacılık da Karabağ'da kendine özgü bir çizgide gelişerek serpilmiş, Karabağ halılarının şöhreti eskiden beri Azerbaycan'ın sınırlarını aşarak Avrupa, Asya ve Amerika'da sanatseverleri kendine hayran bırakmıştır. Karabağ kültüründen söz ederken, Karabağ atını anmamak olmaz. Dünyanın en iyi cins atları arasında kendine yer edinen Karabağ atının bu şöhreti hak ettiği açıktır.

Karabağ'ın Arkeolojik Anıtları

Karabağ ilk insan yerleşimi bölgelerinden biridir. Karabağ'da bulunan mağaralar, yerleşim alanları; ilk insan mezarlıkları gibi İlk Çağ ve Orta Çağ'a ait tarih ve arkeoloji anıtlarının ve kalıntıların bolluğu bu gerçeği en açık bir biçimde göz önüne sermektedir.

Karabağ'ın ilk yerleşim yerlerinden en eskisi ve ünlüsü Azıh Mağarası'dır. Azıh Mağarası Küçük Kafkas Dağları'nın güneydoğu yamacında, Kuruçay'ın sol kıyısında yer alır. Toplamda sekiz yüz kilometrekarelik bir alanı kaplayan mağarada toplam uzunluğu altı yüz metreyi bulan sekiz koridor bulunur. Koridor yüksekliği yer yer yirmi beş metreye ulaşmaktadır. Mağara Kuruçay Kültürü, Aşölyen

Kültür ve Musteryen Kültür'e ait en eski yerleşim alanlarından biri olarak kabul edilir.

Azıh Mağarası 1960 yılında Memmedali Hüseyinov başkanlığındaki Azerbaycan arkeologları tarafından bulunmuştur. Mağarada ilk aşamada Bronz ve Bakır çağlarına ait maddi kültür unsurları, Paleolitik Çağ'a ait taş aletler ve Aşölyen Kültür'e ait zengin kalıntılar tespit edilmiştir. 1968 yılında mağarada eski insana ait alt çene kemiği bulunmuştur. Bunun 350-400 bin yıl önce yaşamış olan on sekiz-yirmi yaşlarında bir kadına ait olduğu kanaatine incelemeler sonucunda ulaşılmıştır. Azıh Mağarası'nın adından hareketle, bu insana Azıhantrop, yani Azıh İnsanı adı verilmiştir. Kemik, Azerbaycan Tarih Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

Azıh Mağarası'ndaki incelemeler yeni bir arkeolojik kültürün tespit edilmesiyle sonuçlanmıştır ki buna Kuruçay Kültürü adı verilmiştir.

Azıh Mağarası'nda bugüne kadar on farklı arkeolojik katman belirlenmiş, bu katmanlardan kil kap parçaları, taştan yapılma avlanma aletleri ve hayvan kemikleri, çakmak taşından yapılma iş aletleri gibi pek çok maddi kültür unsuru bulunmuştur.

Yine Kuruçay'ın sol kıyısında, Hocavend ilçesinin Büyük Tağlar köyü sınırları içinde Musteryen Kültür'e ait eski insan yerleşimi bölgesi olan Tağlar Mağara Kompleksi bulunur. Tağlar Mağarası 1963 yılından itibaren arkeologların inceleme alanına dönüşmüştür. Kazılar sonucunda mağarada yedi binin üzerinde taş alet ve iki binin üzerinde hayvan kemiği, Bronz ve Bakır çağlarına ait kil kap parçaları tespit edilmiştir. Tağlar Mağarası'nın elli-elli beş bin yıl öncesinden itibaren insanlar tarafından kullanıldığı düşünülmektedir.

Şuşa kenti yakınlarında, Daşaltı Nehri vadisinde Paleolitik Çağ'a ait bir yerleşim alanı olan Şuşa Mağara Kompleksi bulunur. 1971 yılından itibaren Azerbaycan arkeologları tarafından incelenen Şuşa Mağarası'nda Paleolitik Çağ'a ait taş aletler yanında Bakır Çağı'na ait kil kap parçaları, Bronz ve Demir çağlarına ait saksı parçaları da bulunmuştur.

Mağaralar dışında Karabağ bölgesinde çok sayıda eski insan yerleşimi tespit edilerek incelemeye tabi tutulmuştur. Bunlardan Erken ve Orta Bronz Çağı'na ait Nergistepe Karabağ'ın Hocavend ilçesinin doğusunda bulunur. Bu antik yerleşim alanında çok sayıda taş alet

ve saksı eşya parçaları bulunmuştur. Nergistepe'de üç yüzün üzerinde mezar tespit edilmiştir. Mezar taşlarından bazılarının üzerinde işaret ve damgalar bulunuyor. İlginçtir ki Dede Korkut hikâyelerinin kahramanlarından biri olan Karaca Çoban'ın mezarının da Nergistepe'de olduğuna inanılmaktadır. Nergistepe'de bazı eski yapılara ait duvar kalıntıları da tespit edilmiştir.

Karaköpektepe, Fuzuli ilçesi sınırları içinde koni biçimli bir tepedir. Burada bulunan maddi kültür unsurları Bakır Çağı'ndan Orta Çağ'a kadar uzun bir dönemi kapsamaktadır. Kazılar sırasında Karaköpektepe'den taştan yapılma iş aletleri, kil ve seramik kaplar bulunmuştur. Erken Bakır Çağı'na ait katmanın alt kısmında yuvarlak biçimli yapıların kalıntılarına rastlanmıştır.

Ağdam kenti yakınlığında Üzerliktepe de Karabağ'daki eski insan yerleşimlerinden biridir. 1950'li yılların ortalarından itibaren Azerbaycan ve Rus arkeologları tarafından incelenen Üzerliktepe'nin milattan önce II. binyıla ait olduğu tahmin edilmektedir. Üzerliktepe'nin çeşitli katmanlarında savunma amaçlı surlar, yerleşim alanlarının duvarları, günlük yaşamda kullanılan çeşitli kaplar, kil kaplar içinde buğday ve arpa taneleri tespit edilmiştir. Kazılarda çok sayıda hayvan kemiği, metalden, kemikten ve akikten yapılma süs eşyası da bulunmuştur.

Ağdam'ın Efetli köyü yakınlığında Bakır Çağı'na ait Çalağantepe adlı yerleşim alanında gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sırasında yuvarlak biçimli yapılar, kırmızı boyayla süslenmiş duvarlar, yaşam alanının zemininde hasır kalıntıları bulunmuştur. Taştan ve kemikten yapılma çeşitli çalışma aletleri, delici ve kesici aletler de tespit edilmiştir. Çalağantepe'deki mezarlarda süs eşyalarına da rastlanmıştır. Bu eşyalar bakır, firuze ve sedeften yapılmıştır. Çalağantepe'de tespit edilen buğday kalıntıları Ağdam'daki Ekmek Müzesi'nde sergilenmeye koyulmuştur. Çalağantepe yerleşim alanının milattan önce 5. binyılın ilk yarısına ait bulunduğu tahmin edilmektedir.

Bakır Çağı'na ait Leylatepe yerleşim alanı Ağdam ilçesinin Kuzanlı kasabası sınırları içindedir. Burada kil ve seramik kaplar, dörtgen biçimli yapılar tespit edilmiştir. Leylatepe'de ayrıca urne tipi mezarlara da rastlanmıştır.

Ağdam ilçesinin Boyahmetli köyü sınırları içinde kalan Gavurkale ise Erken Orta Çağ'a ait bir yerleşim biriminin kalıntılarından

ibarettir. 1958 yılından itibaren arkeolojik kazıların yapıldığı Gavurkale'de miladi 3. yüzyılla 11. yüzyıl arasında insan toplulukları yaşadığı tespit edilmiştir. Gavurkale'de taş, tuğla ve kiremidin kullanıldığı binalar bulunmuştur. Ayrıca, dokumacılığın ve kuyumculuğun iyi bir gelişme düzeyine ulaştığı, Gavurkale'de bulunan dokumacılık ve kuyumculuk aletlerinin bolluğundan da anlaşılmaktadır. Yapılan kazılar sonucunda Gavurkale'nin dış ülkelerle iyi ticari ve ekonomik ilişkileri bulunduğu da ortaya çıkmıştır. Bizans paraları, Suriye'den getirildiği tespit edilen cam kaplar, İran'dan gelen süs eşyaları Gavurkale'de bulunan zengin maddi kültür unsurlarından bazılarıdır.

Yukarıda anılanlar dışında, Ağdam kentinde Bronz Çağı'na ait Çıraktepe, Ağdam'ın Baş Garvent köyünde Bakır ve Demir çağlarına ait Yılanlıtepe, yine Ağdam'ın Mireşrefli köyünün kuzeydoğusunda Bakır Çağı'na ait Şomullutepe ve Kültepe, Ağdam-Hankendi yolunun sağında Erken Bronz Çağı'na ait Karahacı, Ağdam-Ağcabedi yolu yakınlarında Bakır Çağı'na ait Velihantepe, Armutlu köyünde Bakır Çağı'na ait İsmailbeytepe, aynı köyün kuzeybatısında Orta Bronz Çağı'na ait Resultepe, Kuzanlı köyünün doğusunda Bakır Çağı'na ait Ejderhatepe, aynı köyün kuzeydoğusunda yine Bakır Çağı'na ait Çakallıtepe, Papravent köyünün güneydoğusunda Geç Bronz Çağı'na ait Güllütepe, Karapirim köyünün batısında Bronz ve Erken Demir çağlarına ait Karapirimtepe, Şelli köyünde Bronz çağına ait Çınartepe ve daha başka yerleşim alanları da zikredilebilir.

Karabağ bölgesi sınırları içerisinde pek çok kurgan da bulunmaktadır. Bunların arasında Hocalı Kurganlarının özel bir yeri vardır. Hocalı Kurganları Karabağ'da Hocalı ilçesi sınırları içinde Bronz Çağı'na ait anıtlardır. Azerbaycan arkeologları tarafından iyi araştırılmış olan bu kurganlarda tek ve toplu mezarlar bulunmuştur. Bazı mezarlarda seramik parçaları, silahlar ve süs eşyaları tespit edilmiştir. Kurganların birinden üzerinde Asur İmparatoru Adadnirari'nin adı yazılı boncuk bulunmuştur. Bu boncuğun milattan önce 9. yüzyıl sonuyla 8. yüzyıl başına ait olduğu anlaşılmaktadır.

Şuşa kentinin kuzeybatısında yerleşen Bronz Çağı'na ait Şuşa Kurganları'nda arkeolojik kazılar henüz 19. yüzyıl sonunda yapılmıştır. Bulunan eşyalar Ermitaj Müzesi'nde sergilenmektedir.

Özellikle Ağdam ilçesi, Karabağ'ın kurganlarla zengin bir bölge-

sidir. İlçenin Boyahmetli köyü yakınlarında Erken Bronz Çağı'na, köyün güneyinde ise Erken Orta Çağ'a ait kurganlar bulunur. Karadağlı köyünün kuzeydoğusunda Erken Bronz Çağı'na ait Beyliktepe Kurganı, batısında Bronz Çağı'na ait Karadağlı Kurganı vardır. Ağdam'ın Çukurmahalle köyünde ise Erken Bronz Çağı'na ait Çukurmahalle Kurganı ve Harmantepe Kurganı bulunuyor. Efetli köyünde de Bronz Çağı'na ait iki kurgan: Şümürlütepe Kurganı ve Balatepe Kurganı tespit edilmiştir. Ağdam'ın Orta Garvend köyü yakınlığında Bronz ve Demir çağlarına ait Değirmentepe Kurganı vardır.

Karabağ bölgesinin kurganları yukarıda adları anılanlarla sınırlı değildir. Hankendi bölgesinde Demir ve Bronz çağlarına ait kurganlar, Hocalı'da Erken ve Orta Bronz çağlarına ait Haçınçay Kurganı ve daha pek çok kurgan Azerbaycan arkeologları tarafından incelenmiştir.

Karabağ bölgesinde lahitler ve sandık mezarlar da tespit edilmiştir. Bunlardan özellikle Şuşa yakınlarında Geç Bronz ve Erken Demir çağlarına ait lahitleri, Hocalı'nın Armutlu köyü yakınlarında Demir Çağı'na ait lahitleri ve sandık mezarları vurgulamak gerekir.

Karabağ bölgesinde pek çok nekropol bulunmaktadır. Bunlardan Fuzuli kenti yakınlığındaki Karabulak Nekropolü Demir Çağı'na, Hocavend ilçesinin Dolanlar köyündeki nekropol Geç Bronz ve Erken Demir Çağı'na, Hocalı kenti Askeran Dağı yakınlığındaki nekropol Bronz Çağı'na, Hocalı'nın Saruşen köyü yakınlığındaki nekropol Demir Çağı'na, Ağdam kenti yakınlığında Karahacılı Nekropolü Bronz Çağı'na ait bulunuyor. Karabağ'da adları anılanlar dışında da nekropoller tespit edilmiştir.

Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki urne mezarlardan en dikkat çekicileri Hankendi'nde Erken Orta Çağ'a ait olan ve Hocalı'nın Armutlu köyü yakınlarında Bronz Çağı'na ait bulunan mezarlardır.

Eski Çağ'a ait mezarlıklardan Hocalı'nın Çanakçı köyü yakınlarında Bronz Çağı'na ait toplu mezarlık alanı da arkeologların dikkatini çekmiş ve incelemeye tabi tutulmuştur.

Karabağ'ın Mimari Anıtları

Karabağ bölgesi kale, saray, cami, kervansaray, hamam vb. gibi mimari anıtlarla da son derecede zengindir. Bu anıtlar, Karabağ'ın önemli ticaret yollarının üzerinde gelişmiş bir Türk memleketi olduğuna delalet eden maddi kanıtlardır.

Karabağ Edebiyatı

Azad Ağaoğlu

Karabağ Azerbaycan'ın edebiyat, özellikle şiir merkezlerinden biridir. Bu toprak, sayısız şair yetiştirmiştir. Karabağ'ın şiir merkezi oluşunda, müziğin de etkisi bulunmaktadır. Özellikle "muğam" adı verilen klasik müzik parçalarının icrasında söz olarak hemen her zaman gazellerin kullanılması, bir "muğam beşiği" olan Karabağ'da gazel şairliğini de olumlu etkilemiştir. Karabağ edebiyatından söz ederken folklor, şiir ve düzyazı üzerinde ayrı ayrı durmak gerekecektir.

Karabağ Folkloru

Folklor halkın milli kimliğini belirleyen, manevi ve ahlaki değerlerini muhafaza ederek gelecek kuşaklara aktaran sözlü halk sanatı hazinesidir. Folklor örnekleri halkın tarihine, maddi ve manevi varlığına ait bulunan pek çok ipucunu kendinde barındırır.

Karabağ folkloru tabii ki Azerbaycan Türk halkının folklorunun bir parçası ve çok değerli bir parçasıdır. Sözlü edebiyat halkın estetik değerlerini şekillendirme ve yaygınlaştırma özelliğiyle, yazılı edebiyatı önemli ölçüde etkiler. Bu açıdan, Karabağ edebî muhitinden söz ederken, yazılı edebiyat örneklerine geçmeden, folklor örnekleri üzerinde ayrıca durma zorunluluğu doğmaktadır.

Karabağ folkloru örneklerinde dilin zenginliği ve estetik ifade araçlarının renkliliği derhâl göze çarpıyor.

Karabağ Folklorundan Örnekler

İnançlar

Yere çatal düşerse erkek misafir, kaşık düşerse kadın misafir gelecek demektir.

Sıcak suyu yere dökerken besmele çekilmezse suyu döken kişi zarar görür.

Halk Hikâyeleri

İki atlı bir köyden geçerken çok susadıklarından, önlerine çıkan bir kapıyı çalarak ev sahibinden su isterler. Ev sahibi yolcuları içeri davet eder, "Gelin size sofra hazırlayalım, yedirip içirelim, öyle gidersiniz," der. Yolcular, yemek istemediklerini, sadece su içip gitmek istediklerini söylerler. Misafirperver ev sahibinin ısrarları üzerine yolculardan biri şöyle der:

"Kardeş, bizi zor durumda bırakma, ekmek yiyemeyiz çünkü suda tuz olmaz ama ekmekte tuz vardır."

Ev sahibi, yolcuların aslında hırsız olduğunu, tuz ekmek yedikleri bir köyde hırsızlık yapamayacakları için öyle dediklerini sonradan anlar.

Atasözleri ve Darbımeseller

At aslıyla, insan nesliyle tanınır.
Her iş ustasına kolay.
Koyunun olmadığı yerde keçiye "Kerem Ağa" derler.
Güzele bakmak sevap.
Adap pazarda satılmaz.
Doğru her zaman eğriyi keser.
Aksak eşeğin kör nalbandı olur.

Bayatılar

Aziziyem ter tere
Bu yol gider Terter'e
Yüz koyam yüzün üste
Koy karışsın ter tere

Ağdam'ın yastı yolu
Sel geldi bastı yolu
Giderken Karabağ'a
Azrail kesti yolu

Kebap yanar köz ağlar
Dil alışır söz ağlar
Yar yardan ayrı düşse
Yürek yanar göz ağlar

Karabağ'da talan var
Zülfün yüze salan var
Bizi de bir yada sal
Gözü yolda kalan var

Men âşık Karabağlı
Sinem çaprazı dağlı
Ne gelen var ne giden
Sanasın yollar bağlı

Karabağ'da bağ olmaz
Kara salkım ağ olmaz
Garip elde olanın
Yüreğinde yağ olmaz

Tekerlemeler

Boz atın boz torbasını boş as başından, apar ıslat getir yaş as başından.
Yemeği sarımsaklasan da yerim, sarımsaklamasan da yerim.

Karabağ'ın Şiiri, Şairleri, Şiir Meclisleri

Şiir Meclisleri

XIX. yüzyılda Azerbaycan'ın pek çok kentinde, önemli kültür merkezlerinde şiir ve edebiyat topluluklarının (şiir meclislerinin) meydana geldiği görülür. Mesela Bakü'de "Mecmau'ş-Şuara", Gence'de "Dîvân-ı Himet", Şamahı'da "Beytü's-Safâ", Ordubad'da "Encümen-i Şuarâ", Lenkeran'da "Fevcü'l-Füsehâ", Guba'da "Gülistân" adlı şiir meclisleri bulunmuştur. Karabağ'ın kültür merkezi olan Şuşa'da ise aynı dönemde iki ayrı şiir meclisi toplanıyordu. Bunlardan biri Karabağ Hanlığı'nın son hanı Mehdikulu Han'ın kızı olan ve aynı zamanda "Nâtevân" mahlasıyla şiir yazan Hurşîdbânû'nun

sarayında toplanan "Meclis-i Üns", diğeri ise şair, hattat, öğretmen, matbaacı ve tezkire yazarı olan Mîr Möhsün Nevvâb'ın evinde toplanan "Meclis-i Ferâmûşân" idi.

Meclis-i Üns

Meclis-i Üns 1864 yılında Şuşa'da tesis edilmiştir. Böyle bir şiir ve edebiyat topluluğunun kurulması için ilk teşebbüste bulunanlar Mirza Rahîm Fenâ ve Hacı Abbâs Âgâh'tır. Meclis, Mirza Ebulkasım'ın medresesinde okuyan ve aynı zamanda şiir yazan talebeler tarafından tesis edilmiştir. Meclis ilk başlarda Âgâh'ın evinde toplanmış, Hurşîdbânû Nâtevân'ın ricası üzerine 1872 yılından itibaren onun sarayında toplanmaya başlamıştır. Şöyle ki meclisin kurucularından Mirza Rahîm Fenâ, babasının yerine Karabağ Hanlığı sarayında göreve başlayınca ve saraya taşınınca, şiir meclisi de saraya taşınarak Nâtevân'ın himayesine girmiştir. Nâtevân'ın himayesine girince bu şiir ve edebiyat mahfilinin müdavimlerinin sayısı hızla artmıştır. Bu şiir meclisinin "Meclis-i Üns" adını alması da (bazen "Mahfil-i Üns" olarak da anılır) Nâtevân'ın sarayına taşınmasından sonradır. Nâtevân Meclis-i Üns'ün liderliğini hayatının sonuna kadar sürdürmüştür.

Meclis-i Üns'ün otuzun üzerinde müdavimi bulunmuştur. Bunların en önemlileri Hacı Abbâs Âgâh, Hurşîdbânû Nâtevân, Mirza Rahîm Fenâ, Memo Bey Memâî, Hasan Yüzbaşıoğlu ve diğerleridir. Meclis-i Üns toplantılarına Meclis-i Ferâmûşân müdavimlerinden bazılarının katıldığı da olmuştur. Meclis-i Üns şairlerinin Azerbaycan'ın diğer kentlerindeki şiir meclislerinin müdavimleriyle yakın ilişkileri ve sıkı bağları olduğu bilinmektedir. Meclis-i Üns aynı zamanda Şuşa'yı ziyaret eden sanat ve ilim adamlarının da uğradıkları, ağırlandıkları bir yerdi.

Meclis-i Üns'te şiir ve edebiyat yanında tarih, musiki, nücum (astronomi), hikmet (felsefe) de konuulmuştur. Mirza Rahîm Fenâ'nın Meclis-i Üns'e dair hatıratında, toplantıların ciddiyet içinde, büyük bir saygı ve edep çerçevesinde yapıldığı pek çok örnekle anlatılmıştır.

Meclis-i Üns şairlerinin bazı şiirlerinin konusu Nâtevân'ın çizdiği resimlerdir. Bazı aşk gazellerinin ise üstü kapalı da olsa Nâtevân'a

yazıldığı anlaşılmaktadır. Bazı şiirler de Nâtevân'ın şiirlerine cevap mahiyetinde kaleme alınmıştır. Mesela Memo Bey Memâî, Nâtevân'ın "gedirem" redifli gazeline cevaben "gitme" redifli gazelinde şöyle der:

Ger tulû etmese hurşîd cemâlün bir dem
Olu zülmet-gede bu Şîşe-i vîrân gitme

(Güneş [gibi olan] yüzün bir an doğmasa, bu yıkık Şuşa [kenti] karanlığa gömülür, gitme.)

Burada "hurşîd cemâlün" (güneş [gibi olan] yüzün) derken, aynı zamanda Hurşîdbânû Nâtevân'ın adına gönderme yapılmıştır.

Yüzbaşıoğlu Hasan Karabağî ise Nâtevân'ın "gedirem"ine cevaben şöyle yazar:

Ârizûm oldu ki çok ömr edesen âlemde
Mahfil-i ünsde sen vird-i zebânsan gitme

(Dileğim, senin şu dünyada uzun yaşamandır; sen dostlar meclisinde diller ezberisin [adın dostlarının dilinden düşmez], gitme.)

Burada da "mahfili-i üns" derken aynı zamanda Nâtevân'ın sarayında toplanan şiir meclisine atıfta bulunulmuştur.

Nâtevân'ın hayatının son yıllarını hem sağlık sorunlarıyla, hem de manevi sıkıntılarla geçirmesi Meclis-i Üns'ü de etkilemiştir. Bu dönemde meclis artık eskiden olduğu gibi sık toplanmamış ve toplantılar sönük geçmiştir. 1897 yılında Nâtevân'ın ölümüyle Meclis-i Üns'ün faaliyeti de sonlanmıştır.

Meclis-i Ferâmûşân

Şuşa'daki ikinci şiir ve edebiyat meclisi olan Meclis-i Ferâmûşân (Unutulmuşların Meclisi), Meclis-i Üns'ün dışında kalan şairler tarafından oluşturulmuştur. Meclis-i Ferâmûşân 1872 yılından itibaren, Mîr Möhsün Nevvâb'ın evinde toplanmaya başlanmıştır. Bazı toplantıların, meclisin diğer müdavimlerinin evlerinde yapıldığı da bilinmektedir.

Dönemin bazı kaynaklarında, Meclis-i Üns'te daha çok "aristokrasiye" mensup, yani soylu ailelerden gelen şairlerein, Meclis-i